

JAHONDA EKOLOGIK TURIZM RIVOJLANISHINING REGIONAL TAHLILI

Mirislomov Mirdavlat Miraziz o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

mirdavlatmirislomov57@gmail.com,

+998999932305

Namozov Jo'rabek Abduazizovich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, g.f.f.d., dots.

jurabek.n.a@gmail.com, +998933550425

Annotatsiya: *Maqolada ekoturizmni rejalashtirish, tartibga solish, qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish va monitoring qilish bo'yicha faol siyosat olib borayotgan va muhim tabiiy salohiyatga ega mamlakatlar tajribasi ko'rib chiqiladi Turli mamlakatlarda mavjud bo'lgan tizimli yondashuvlar va ilg'or tajribalarni "to'g'ri yechim" sifatida tavsiya etish mumkin, chunki ular ekoturizm barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishga qanday hissa qo'shishini ko'rsatadi*

Kalit so'zlar: *Ekologik turizm, iqtisodiy barqarorlik, milliy bog', qo'riqxonalar, park-rezervat, modellar.*

Abstract: *The article examines the experience of countries with significant natural potential that have an active policy on planning, regulation, support, promotion and monitoring of ecotourism. Systematic approaches and progress in different countries or experiences can be recommended as "the right solution" because they show how ecotourism can contribute to the achievement of sustainable development goals*

Key words: *Ecological tourism, economic stability, national park, reserve, park-reserve, models.*

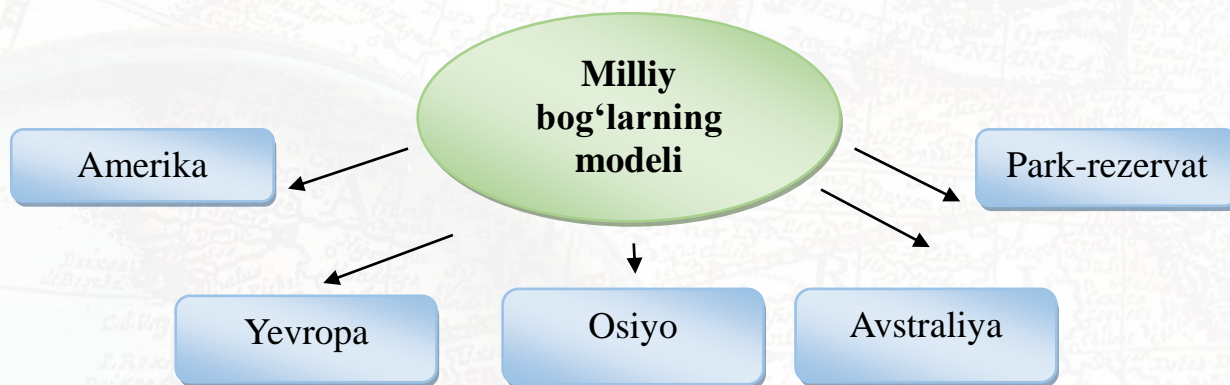
Turizm jahonning ko'plab mamlakatlari iqtisodiyoti tarkibida tez rivojlanayotgan va salmoqli o'rinni egallaydigan tarmoq bo'lib, unda ekologik turizm innovatsion yo'nalish sifatida jadal rivojlanayotgan yo'nalishga aylandi. Ekologik turizm tabiat bilan kishilarning uzviy bog'liqligi va bevosita muloqotini rivojlantirishga va tabiatda huzur-halovat, madad quvvat, bilim, tashkil etuvchilarga esa katta daromad olishga, umuman ekologik iqtisodiy barqarorlik va muvozanatni saqlagan holda faol dam olishga asoslanadi, an'anaviy ko'ngil ochish, maishiy komfort (qulaylik) esa ikkinchi o'ringa tushadi. Unda yuqori darajada xizmat ko'rsatadigan mehmonxonalar o'rnini oddiy chodir, uy-mehmonxona va kempinglar, tabiat qo'ynida dam olish, sayoxat qilish egallaydi. Bugungi kunda ekologik turizm jadal rivojlanib borayotgan turizm yo'nalishlarining biridir. Bu sohaning jahon turizm industriyasidagi ulushi 4%, ekoturizm xizmatlaridan olinadigan daromad esa 55 mlrd. AQSh dollarini tashkil qiladi [1].

Jahonda ekoturizmni rivojlantirishda yagona, ya'ni universal, har bir davlatning tabiiy va iqtisodiy sharoitiga mos keladigan model hozirgacha ishlab chiqilmagan. Lekin ko'plab davlatlarda ekoturizmni rivojlantirishning tayanch hududlari sifatida milliy bog' (park) va qo'riqxonalar qabul qilingan. Milliy parklar – faoliyati tabiiy landshaft va biologik xilma-xillikni saqlash funksiyalarini bajarish bilan birga rekreasiyani rivojlantirishga qaratilgan alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar. Hozirgi vaqtda dunyoda 3 mingdan ortiq milliy bog'lar bor [3].

Ko'p hollarda milliy bog'lardan ekoturizmدا foydalanishda xususiy moliyaviy ta'minot qo'llanilmoqda. Ekoturizmning prinsiplariga binoan, ekoturist tabiat bag'rida dam olganligi uchun minimal xaq to'laydi. Hozirda milliy bog'lar hududida ekoturizm sohasidagi pullik xizmatlar jahonning 30 dan ortiq davlatlarida rivojlanmoqda. Dunyo bo'yicha milliy bog'larning yillik daromad hajmi 1 mlrd. AQSh dollaridan oshadi. Milliy bog'lardan ekoturizmدا foydalanishdan Kanada har yili 250 mln dollar, AQSh esa 870 mln dollar foyda topmoqda (Хайитбоев Р). Yaponiyaning milliy bog'lariga har yili 316 mln. xorijiy va ichki ekoturistlar tashrif buyuradi [1].

Tabiiy go'zalligi bilan ajralib turadigan mamlakatlarda turizm ko'pincha milliy bog'larni yaratishning asosiy sababidir. Masalan, Kosta-Rika o'z hududining 30 foizini qo'riqxonaga deb e'lon qildi. Bu mamlakatda turizm yetakchi daromad manbai bo'lib, yiliga 650 million dollarga etadi. Janubiy Afrikada ekoturizm rentabellik bo'yicha olmos qazib olishdan keyin ikkinchi, Alyaskada esa neft qazib olishdan keyin ikkinchi o'rinda turadi. Keniyaning milliy bog'lardan foydalanishdan yillik daromadi 450 million dollarga yetadi [5]. Italiya Davlat Statistika Instituti (ISTAT) ma'lumotlariga ko'ra, 2018 yil oxiriga kelib Italiyada 9718 ta qishloq dam olish muassasalari ro'yxatga olingan, bu 2017-yilga nisbatan 14,7% ga o'sgan. Ushbu fermer xo'jaliklarining 45% Italiyaning shimoli-sharqida, asosan Bolzano provinsiyasida (27,6%) joylashgan. Qishloq turizm ob'ektlarining 24% Italiyaning markaziy mintaqalarida to'plangan, ularning aksariyati Toskanada (15%) to'plangan. Qishloq turizmi Italiyaning janubida va orollarda kam uchraydi [3].

Hozirgi vaqtda milliy bog'larning 5 ta modeli bor: Amerika, Yevropa, Osiyo, Avstraliya hamda park-rezervat modellari.

(1-rasm. Milliy bog‘larning modeli) [1]

Milliy bog‘larning Amerika modelida muhofaza etiladigan hududlarning juda kattaligi bilan xususiyatlanadi. Grenlandiyadagi “Grenlandiya” (maydoni 70 mln. ga), AQShdagi “Alyaska” (maydoni 7,3 mln. ga), Kanadadagi “Bud-Baffalo” (maydoni 4,4 mln. ga), Botsvanadagi “Markaziy Kalaxari” (maydoni 5,2 mln. ga), Mongoliyadagi “Gobi” (maydoni 5 mln. ga), Rossiyadagi Kolima (maydoni 3 mln. ga) milliy bog‘lari ushbu modelga mos muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning misollari hisoblanadi.

Bu modeldagi dastlabki milliy bog‘ Amerika Qo‘shma Shtatlarida 1872 yilda tashkil etilgan, hozirda dunyoga mashhur Yellouston milliy bog‘i hisoblanadi. AQSh va Kanadada milliy bog‘larning maydonlari tobora kengayib bormoqda. Hozirgi paytda Kanada hududining 12 foizi milliy bog‘larga to‘g‘ri keladi (Александрова А.Ю). Bu erda milliy bog‘lar davlat tasarrufida bo‘lib, ba‘zi xollarda yirik korporasiyalarga ijaraga beriladi, lekin shunda ham milliy bog‘ tabiati muhofazasini nazorat qilish huquqi davlat hokimiyatida saqlanadi [4].

AQShda milliy bog‘larni moliyalashtirish juda baland. Milliy bog‘larni saqlash uchun federal hukumat ham, shtatlar ham mablag‘ ajratadi. Bunga qo‘shimcha bo‘lib xususiy mulkdorlar ham mablag‘ qo‘shishadi (milliy parklardagi rekreasiya xizmatlarining yarmi xususiy sektorda). Shuning uchun ham Shimoliy Amerikadagi milliy bog‘lar dunyodagi eng boy milliy bog‘lardir.

Milliy bog‘larning Yevropa modeli. Evropadagi dastlabki milliy bog‘ 1909-yilda Shvesiyada tashkil etilgan. Ammo bu modeldagi muhofaza etiladigan hududlarning tipik namunalari Buyuk Britaniyada tashkil qilingan bo‘lib, ayrim hollarda milliy bog‘larning Evropa modeli ingliz model deb ham ataladi. Bu modeldagi milliy bog‘lar aholisi zich joylashgan hamda shaharlashuv darajasi juda yuqori bo‘lgan G‘arbiy Evropa davlatlari va Yaponiyada keng tarqalgan [5].

Bu modeldagi milliy bog‘larning asosiy xususiyatlari hududiy jihatdan kichikligi, erlarining katta qismi xususiy mulkda ekanligi, boshqaruv jarayonida mahalliy hokimiyat va o‘zini-o‘zi boshqarish tuzilmalarning keng ishtiroki, rekreasion funksiyalarining birlamchiligi hamda qo‘proq mahalliy (atrofdagi) sayyohlarga xizmat ko‘rsatishga ixtisoslashganligidan iborat. G‘arbiy Evropa va Yaponiyadagi milliy bog‘larning moliyalashtirish va rentabellik darajasi ekoturistlar oqimi kattaligi hisobiga ancha yuqori.

Rezervat-park modelining rivojlanish konsepsiyasi o‘ziga xos mazmunga ega. Bu modeldagi milliy bog‘larni moliyalashtirish davlat hisobidan amalga oshirilmasdan, ekoturistlarga pullik xizmat ko‘rsatish hisobiga amalga oshiriladi. Bu modeldagi milliy bog‘larning faoliyatining bosh prinsipi o‘zining ichki imkoniyatlar va resurslarga tayanishdir. Bu model XX asr o‘rtalarida shakllanib, hozirda rivojlanayotgan davlatlar, ayniqsa Afrika va Karib havzasidagi mamlakatlarda keng tarqalgan. Milliy bog‘larga kirish chiptasining bahosi ancha past, shuning uchun ham xizmatlaridan turistlar (ayniqsa xorijiy davlatlardan tashrif buyuradiganlari) juda ko‘p foydalanishmoqda [6].

Milliy bog‘larning Osiyo modeli hozirgi vaqtda shakllanish bosqichida. Osiyodagi milliy bog‘larning aksariyat qismi Tailand, Shri-Lanka, Bangladesh, Turkiya, Indoneziya, Malayziya, Filippin va Koreya Respublikasi kabi davlatlarda joylashgan. Aholi zichligining yuqoriligiga qaramay, Osiyo davlatlarida milliy bog‘larning soni ko‘payib, yer fondi kengayib bormoqda. Koreya Respublikasidan tashqari, aksariyat Osiyo mamlakatlarida milliy bog‘lar davlat tasarrufida va moliyalashtirilishi, asosan davlat zimmasida. Ammo moliyalashtirish miqdori xattoki Afrikadagi ko‘pchilik milliy bog‘larga nisbatan pastroq. Odatda, milliy bog‘larni moliyalashtirishga xorijiy sarmoyalardan foydalanilmaydi. Milliy bog‘larning moliyaviy ahvoli Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyodagi yangi sanoatlashgan mamlakatlar, ya'ni Koreya Respublikasi, Malayziya va Tailandda eng yuqori darajada bo‘lmoqda. Osiyodagi milliy bog‘larga tashrif buyurayotgan sayyohlarning soni borgan sari ortib bormoqda va ayrim davlatlarda (birinchi navbatda, Tailandda) Karib davlatlarining darajasiga yaqinlashdi. Osiyo modelidagi milliy bog‘larning yana bir xususiyati ularning faoliyatiga katta miqdordagi ishchi kuchining jalb qilinganligi bilan tavsiflanadi. Demak, Osiyo davlatlaridagi milliy bog‘lar iqtisodiy jihatdan yuksalishga tomon rivojlanib bormoqda. Milliy bog‘larning Osiyo modelida boshqa modellarning turli qirralarini mujassam qilishga bo‘lgan intilish kuzatilmoqda.

Milliy bog‘larning Avstraliya modeli. Avstraliya Ittifoqi ekologik turizmni o‘ziga xos tamoyillarga asoslangan holda tashkil qila turib, jahonda ekologik turizmni rivojlantirayotgan etakchi davlatlardan biri hisoblanadi. Avstraliyada milliy bog‘lar hududida ekoturizmni rivojlantirish ishlari puxta asoslangan federal hamda hududiy rejalar orqali ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish davlat dasturlari doirasida amalga oshiriladi. Bunda federal hukumat shtatlar va hududlarning takliflarini hisobga olgan holda qarorlarni qabul qiladi. Eng muhimi shundaki, ekologik turizmni tashkil qilishda mahalliy (aborigen) aholining ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlari hisobga olinadi va ekoturistik xizmatlarni amalga oshirish to‘liq ularga topshiriladi. Bu holat mahalliy aholining ish va daromad manbai bilan ta'minlash, kichik qishloqlarning infratuzilmasini modernizasiya qilish muammolarini hal qilishga ko‘maklashadi [7]. So‘nggi o‘n yillikda ekoturizm o‘z rivojlanishining katta bosqichini bosib o‘tdi. Tabiiy hududlarga tashrif buyurish, mahalliy xalqlar madaniyati, turmush tarzining o‘ziga xos xususiyatlari bilan tanishish, yovvoyi tabiatni kuzatishga qiziqish ortib bormoqda, bu esa butun dunyo bo‘ylab ekoturizm loyihalari sonining ko‘payishiga olib keldi. Turli iqtisodiy salohiyatga ega mamlakatlar hukumatlari o‘z hududlarida ekoturizmni rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqmoqda va bu jarayonni izchil qo‘llab-quvvatlamoda.

LITERATURE

1. Бишоп К., Грин М., Филипс А. Модели национальных парков / К. Бишоп, М. Грин, А. Филипс - М.: Изд. ЦОДП, 2000. – 213 с.
2. Хайитбоев Р. Экологик туризм. – Самарқанд, 2010. – 60 б.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 2-dekabrdađı “Turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta'minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–4861-sonli Farmoni.
4. Ердавлетов С.Р. География туризма: история, теория, методы, практика. - Алматы, 2000. – 336
5. Александрова А.Ю. Международный туризм: учебник. - М.: Аспект Пресс, 2002. - 470 с
6. Maksanova L., Guseva E., Baast Oyungerel, Ayusheeva S., Munkueva V. International experience of ecotourism development: Country specific cs and common approaches. In: Bulletin of the Moscow Regional State University, Series: Natural Sciences, 2019, no. 2, pp. 54–66. DOI: 10.18384/2310-7189-2019-2-54-66
7. Рудакова Современное состояние и перспективы развития мирового экотуризма // Проблемы экономики. 2009. №2 (9). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennoe-sostoyanie-i-perspektivy-razvitiya-mirovogo-ekoturizma>